

Maria Korybut-Marciniak

(University of Warmia and Mazury in Olsztyn, Poland)
<https://orcid.org/0000-0001-8196-5119>
e-mail: maria.korybut-marciniak@uwm.edu.pl

Jolanta Kowalik

(University of Warmia and Mazury in Olsztyn, Poland)
<https://orcid.org/0000-0003-4801-5896>
e-mail: kowalik.jol@gmail.com

Skutki ograniczania roli samorządu szlacheckiego na ziemiach litewsko-białoruskich w świetle zmian składu sądów szlacheckich w latach 1832–1855

*The Effects of Limiting the Role of the Self-Government of the Nobility
in the Lithuanian-Belarusian Lands in the Light of Changes in the Composition
of the Nobility Courts in 1832–1855*

ABSTRACT

The article consists of two parts. The first part presents the legal and constitutional changes and the process of assimilation of the judicial system in the north-western gubernias of the Russian Empire after the fall of the November Uprising. It also addresses the new rules imposed on the self-government of the nobility and the extent of Tsarist intervention in the staffing of court officials in the inter-insurrectionary period. The second part characterises the environment of the officials of the self-government of the nobility. Court clerks of selected districts of the Vilnius Governorate – a total of 169 persons – are analysed. The source basis for the analysis is the descriptions of the employees' service status, which made it possible to determine the characteristics of the group: origin, education, wealth, achieved ranks, awards, decorations. The collective portrait of the group of court clerks shows the extent to which the self-government of the nobility was restricted in the partitioned lands.

Key words: officials, self-government of the nobility, judiciary, Lithuanian-Byelorussian lands

PUBLICATION INFO			
			e-ISSN: 2449-8467 ISSN: 2082-6060
			
THE AUTHOR'S ADDRESS: Maria Korybut-Marciniak, the Institute of History of the University of Warmia and Mazury in Olsztyn, 1 Kurta Obzitza Street, Olsztyn 10-725, Poland Jolanta Kowalik, the Institute of History of the University of Warmia and Mazury in Olsztyn, 1 Kurta Obzitza Street, Olsztyn 10-725, Poland			
SOURCE OF FUNDING: Statutory Research of the Institute of History of the University of Warmia and Mazury in Olsztyn			
SUBMITTED: 2024.07.27	ACCEPTED: 2025.07.31	PUBLISHED ONLINE: 2025.10.31	
WEBSITE OF THE JOURNAL: https://journals.umcs.pl/rh		EDITORIAL COMMITTEE e-mail: reshistorica@umcs.pl	
 DIRECTORY OF OPEN ACCESS JOURNALS		 EUROPEAN REFERENCE INDEX FOR THE HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES	

STRESZCZENIE

Artykuł składa się z dwóch części. Pierwsza część prezentuje zmiany prawno-ustrojowe i proces asymilacji systemu sądownictwa w guberniach północno-zachodnich Cesarstwa Rosyjskiego po upadku powstania listopadowego. Porusza również kwestię nowych zasad narzuconych samorządom szlacheckim oraz zakres interwencji caratu w obsadę urzędników sądowych w okresie międzypowstaniowym. Część druga charakteryzuje środowisko urzędników samorządu szlacheckiego. Analizie zostali poddani urzędnicy sądowi wybranych powiatów guberni wileńskiej – łącznie 169 osób. Podstawą źródłową analizy są opisy stanu służby pracowników, które pozwoliły określić cechy grupy: pochodzenie, wykształcenie, stan majątkowy, osiągnięte rangi, nagrody, odznaczenia. Portret zbiorowy grupy urzędników sądowych ukazuje zakres ograniczania samorządności szlacheckiej na ziemiach zabranych.

Słowa kluczowe: urzędnicy, samorząd szlachecki, sądownictwo, ziemie litewsko-białoruskie

Upadek powstania listopadowego bezsprzecznie przyczynił się do intensyfikacji polityki rusyfikacyjnej wobec terytoriów zaanektowanych w wyniku trzech rozbiorów. Wobec polskiego buntu narodowościowego Mikołaj I podjął szereg radykalnych działań mających na celu integrację ziem byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego z resztą imperium. Do kluczowych aspektów tej polityki należy zaliczyć ograniczenie roli samorządu szlacheckiego, likwidację autonomii szkolnej i reformę systemu sądownictwa, prowadzącą do podporządkowania terenów zabranych centralnym władzom rosyjskim oraz pogłębienia kontroli nad miejscową ludnością.

Grupa urzędników sądowych na ziemiach litewsko-białoruskich w okresie rządów Mikołaja I pozostaje nadal otwartym polem badawczym.

Zagadnienia związane z obsadą personalną urzędów w Królestwie Polskim były w ostatnich latach chętnie podejmowane przez badaczy, czego wynikiem są oparte na szerokiej bazie źródłowej słowniki biograficzne centralnych instytucji Królestwa Polskiego oraz wybranych organów administracji terenowej¹. Tego typu opracowań nie doczekało się środowisko urzędnicze „ziem zabranych”. Zagadnienia obsady urzędów podejmowane były punktowo – naukowym namysłem objęto udział Polaków w aparacie administracyjnym guberni północno-zachodnich w XIX w.² Szersze zainteresowanie wzbudzały wątki związane z funkcjonowaniem zgromadzeń samorządowych, elity społeczne czy proces deklasacji stanu

¹ A. Górak, K. Latawiec, J. Kozłowski, *Słownik biograficzny gubernatorów i wicegubernatorów w Królestwie Polskim (1867–1918)*, Lublin 2014; eidem, *Słownik biograficzny gubernatorów i wicegubernatorów w Królestwie Polskim (1867–1918)*, wyd. 2, uzupełnione i poprawione, Lublin 2015; A. Górak, K. Latawiec, *Rosyjska administracja specjalna w Królestwie Polskim, 1839–1918*, Lublin 2015; K. Latawiec et al., *Naczelnicy organów rosyjskiej administracji specjalnej w Królestwie Polskim w latach 1839–1918*, t. 1, Ministerstwo Oświecenia Publicznego, Lublin 2015; eidem, *Naczelnicy organów rosyjskiej administracji specjalnej w Królestwie Polskim w latach 1839–1918*, t. 2, Ministerstwo Finansów, Lublin 2016; eidem, *Naczelnicy organów rosyjskiej administracji specjalnej w Królestwie Polskim w latach 1839–1918*, t. 3, *Zarząd skarbem, finansami, przemysłem i handlem*, Lublin 2018; *Urzednicy Królestwa Polskiego (1815–1915). Materiały do biogramów*, red. A. Kulecka, Warszawa 2019; K. Latawiec, A. Górak, J. Krajka, *Dyrektorzy komór celnych w Królestwie Polskim w latach 1851–1914 (1918)*, Lublin 2023.

² M. Korybut-Marciniak, *Przyczynek do badań nad służbą Polaków z ziem litewsko-białoruskich w administracji cywilnej Cesarstwa Rosyjskiego w XIX wieku*, „*Studia z Historii Społeczno-Gospodarczej XIX i XX Wieku*” 2016, 15, s. 41–58; eadem, *Stanisław i Artur Dolińscy – rosyjscy urzędnicy. Problem tożsamości Polaków w obcej służbie*, w: *Między irredentą a kolaboracją: ugoda, lojalizm i legalizm: „Dusza urzędnika” – ludzie i ich kariery*, red. A. Szmyt, Olsztyn 2015, s. 123–142; eadem, *Kariery urzędnicze mieszkańców ziem litewsko-białoruskich w aparacie administracyjnym Cesarstwa Rosyjskiego w XIX wieku*, w: *Dzieje biurokracji*, t. 6, red. T. Bykowska, A. Górak, G. Smyk, Lublin 2016, s. 395–410; eadem, *Realia urzędniczej egzystencji. Urzędnicy guberni północno-zachodnich Cesarstwa Rosyjskiego w świetle twórczości literackiej Elizy Orzeszkowej*, „*Echa Przeszłości*” 2017, 18, s. 215–231; *W poszukiwaniu sposobów do życia – uwarunkowania społeczno-polityczne kresowej inteligencji urzędniczej w XIX stuleciu. Przypadek Stanisława Dolińskiego*, „*Studia z Historii Społeczno-Gospodarczej XIX i XX Wieku*” 2018, 19, s. 123–140; eadem, *Z Uniwersytetu Wileńskiego do biura – kariery urzędnicze absolwentów Wszechnicy Wileńskiej*, w: *Będziemy wzorem innym, sobie samym chlubą: w 200. rocznicę powstania Towarzystwa Filomatów*, red. A. Szmyt, E. Klimus, Olsztyn 2020, s. 103–117; eadem, *Szkic do portretu urzędników guberni północno-zachodnich Rosji do końca lat pięćdziesiątych XIX wieku na przykładzie urzędników izb skarbowych*, „*Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej*” 2023, 58, 1, s. 5–31.

szlacheckiego. Warto tutaj przede wszystkim wspomnieć takich autorów, jak Tamara Bairašauskaitė³, Jolanta Sikorska-Kulesza⁴, Sławomir Godek⁵.

Proces asymilacji systemu wymiaru sprawiedliwości guberni zachodnich obejmował nie tylko wprowadzenie rosyjskiego kodeksu prawnego oraz likwidację dotychczasowych instytucji polskich i zastąpienie ich rosyjskimi odpowiednikami. W praktyce oznaczało to narzucenie nowego porządku prawnego, który był często obcy miejscowej ludności, zarówno pod względem prawnym, jak i kulturowym. Zmiany administracyjne rzutowały także na ograniczenie roli samorządu szlacheckiego, a tym samym na zmniejszenie wpływu lokalnej szlachty. Celem artykułu jest zaprezentowanie funkcjonowania szlacheckiego wymiaru sprawiedliwości i charakterystyka grupy urzędników sądowych wyłanianych podczas zgromadzeń szlacheckich oraz pochodzących z nominacji rządowych na szczeblu powiatowym w dobie polistopadowej. Zmiany zachodzące w szlacheckich instytucjach sądowych i szerzej – w samorządzie szlacheckim – mają odzwierciedlenie w aktach personalnych pracowników sądowych. Naszym zamiarem jest uchwycenie procesu ograniczania roli szlachty poprzez analizę obsady personalnej sądów szlacheckich w guberni wileńskiej. Podstawę źródłową stanowią formularze osobowe urzędników zachowane w Litewskim Państwowym Archiwum Historycznym w Wilnie.

³ T. Bairašauskaitė, *Lietuvos bajorų savivalda: XIX a. pirmojoje pusėje*, Vilnius 2003; eadem, *Mykolas Juozapas Roimeris (1778–1853) bajoro viešoji ir privati erdvės XIX a. pirmojoje pusėje*, Vilnius 2011; eadem, *Sejmiki w guberniach litewskich w pierwszej połowie XIX wieku*, „Czasy Nowożytnie” 2002, 12, s. 85–101; eadem *Sejmiki litewskie w pierwszej ćwierci XIX wieku: prawo i zwyczaj*, „Przegląd Historyczny” 1998, 89, 1, s. 125–129; *O litewskich marszałkach gubernialnych i powiatowych (do 1863 r.)*, „Przegląd Wschodni” 1997, 4, 2, s. 427–441; eadem, *Diariusz sejmiku 1817 r. jako źródło do dziejów szlachty litewskiej*, w: *Pogranicze polsko-litewsko-białoruskie. Źródła historyczne i stan badań (Materiały z konferencji)*, red. M. Kietliński, Białystok 2003, s. 84–91.

⁴ J. Sikorska-Kulesza, *Deklasacja drobnej szlachty na Litwie i Białorusi w XIX wiek*, Warszawa 1995; eadem, *Wileńskie „Wiadomości Brukowe” wobec sejmików szlacheckich w II dekadzie XIX w. na Litwie*, „Przegląd Wschodni” 2002, 8, 1, s. 97–117.

⁵ S. Godek, *O stanie i potrzebach guberni litewskich w roku 1810 w świetle protokołów czynności delegacji szlacheckiej w Petersburgu*, „Zeszyty Prawnicze” 2014, 14, 3, s. 38–50; idem, *O pieśniactwie na Litwie według Włodzimierza Gadona*, „Zeszyty Prawnicze” 2012, 12, 1, s. 95–112.

STRUKTURA WYMIARU SPRAWIEDLIWOŚCI I SEJMIKOWE PRAWO
WYBORCZE NA ZIEMIACH LITEWSKO-BIAŁORUSKICH
PO POWSTANIU LISTOPADOWYM

Rozważania na temat kondycji systemu sądowniczego po 1831 r. należy rozpocząć od przeglądu najważniejszych reform wprowadzonych przez carat. Zgodnie z wolą monarchy dnia 11 stycznia 1832 r. likwidacji uległy kluczowe dla szlachty urzędy doby Rzeczypospolitej – podkomorzy, chorąży, komornik, woźny⁶. Zniesiono także główną instytucję sądową stanu szlacheckiego – sądy grodzkie⁷. Kompetencje tego organu zostały scedowane na sądy powiatowe (ros. уездные суды), które ukształtowały się z dotychczasowych sądów ziemskich. Skład sędziowski sądu powiatowego przedstawiał się następująco: na jego czele stał sędzia główny, wspierany przez dwóch asesorów wybieranych przez szlachtę oraz jednego asesora koronnego nominowanego przez rząd. Do podstawowych kompetencji sądu powiatowego należało rozstrzyganie spraw cywilnych i karnych. Wśród spraw karnych rozpatrywanych przez sąd powiatowy znajdowały się przypadki pobicia i zamachów na życie, morderstw, okaleczeń w celu uniknięcia poboru do wojska, a także kradzieży, podpaień, rabunków, oskarżenia o nielegalne wycinki lasu oraz szereg spraw związanych z popełnieniem tzw. przestępstw domowych. Postępowanie cywilne obejmowało sprawy przestępstw, za które prawo przewidywało kary nie wyższe niż 30 rubli lub areszt do 3 miesięcy oraz karę chłosty do 30 uderzeń. Najczęściej jednak wpływały tu wnioski związane z toczącymi się sporami ziemskimi, granicznymi oraz podziałami majątkowymi. Ponadto sąd powiatowy prowadził rejestrację aktów darowizny, umów kupna-sprzedaży ziemi, majątków, testamentów, zwolnień dla chłopów i ludzi dworskich, aktów podziału, umów kupna-sprzedaży chłopów, hipotek ziemi i majątku, sporządzał wpisy do ksiąg (rejestracje) dotyczące różnych transakcji i opłat⁸. Od wyroku sądu powiatowego szlachta mogła złożyć kasację do izby cywilnej lub karnej Sądu Głównego.

⁶ Полное собрание законов Российской Империи, собрание второе [dalej: ПСЗРИ 2], т. 7, 1832, Санкт-Петербург 1833, nr 5068.

⁷ ПСЗРИ 2, т. 6, отделение второе, 1831, Санкт-Петербург 1832, nr 4893.

⁸ Н.В. Черкашина, *Судебная реформа 1864 г. в России (По материалам Владимирской губернии). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук*, Нижний Новгород 2006; Е.Е. Панин, *Уездные суды Российской Империи в первой половине XIX века (по материалам мордовского края). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук*, Саранск 2006; С.В. Першин, *Сословные учреждения в России в первой половине XIX века (по материалам дворянских и городских обществ средневожских губерний). Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора исторических наук*, Саранск 2010.

Kancelarie sądów były wręcz obciążone mnogością wpływających spraw, co także otwierało pole do różnego rodzaju nadużyć. Działalność sądu powiatowego miała ujemne konotacje w opinii społecznej – została jednoznacznie negatywnie oceniona przez współczesnych, jak i historyków⁹. Wskazywano na szereg nieprawidłowości w funkcjonowaniu tego organu wymiaru sprawiedliwości, co rzutowało w konsekwencji na cały system carskiego sądownictwa. Do pełnego obrazu funkcjonowania omawianego organu sprawiedliwości przyczyniały się też inne zjawiska – rozrastająca się machina biurokratyczna, brak odpowiednio wykwalifikowanej kadry, powszechnie panująca w środowisku urzędniczym korupcja, niejasności w prawodawstwie oraz zawiłość samego przebiegu procesu, co prowadziło ostatecznie do licznych zaniedbań i przewlekłości w postępowaniu sądowym¹⁰. Niska efektywność carskiego sądownictwa była jedną z głównych przyczyn jego słabości i niewydolności. Reorganizacja wymiaru sprawiedliwości na ziemiach byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego na wzór rosyjski musiała zatem przynieść destruktywne skutki dla jej mieszkańców. O zachodzących niekorzystnych zmianach wspominał Stanisław Morawski: „To postanowienie sprowadziło do sądów powiatowych nawał interesów i spraw albo kryminalnych, albo takich, które przez indagację czyli śledztwa, a nie przez głosy adwokatów rozstrzygane być musiały. Każdy łatwo pojmie, jak podobna zmiana wszystko na lat kilka w sądownictwach zawiruszyć musiała [...]”¹¹. Opisując osobliwości państwa carów, Henryk Kamieński zwracał uwagę na paniczny lęk Rosjan przed śledztwem, które wiązało się z niekończącymi łapówkami: „[...] Ściągnięcie śledztwa, czyli wprowadzenie urzędników w dom, jest już największą klęską, którą można pomyśleć i dziką zemstą, jakby wprowadzeniem zarazy, lub podaniem wszystkim trucizny”¹².

W 1833 r. Mikołaj I powołał na ziemiach zabranych sądy sumienia¹³. Członkowie sądów byli powoływani spośród szlachty zgromadzonej na

⁹ И.В. Селиванов, *Записки дворянина-помещика, бывшего в должности преподавателя, судьи и председателя палаты, „Русская старина” 1880, 6., s. 290; Е.Е. Панин, *op. cit.*, s. 18–19. Kondycja sądownictwa rosyjskiego, środowisko sędziowskie, ich kwalifikacje zawodowe oraz analiza składu personalnego poszczególnych szczebli carskiego wymiaru sprawiedliwości były przedmiotem badań m.in. amerykańskiego historyka Richarda Wortmana. Vide: P.C. Уортман, *Властители и судии. Развитие правового сознания в императорской России*, tłum. М.Д. Долбилов, Ф.Л. Севастьянов, Москва 2004.*

¹⁰ Е.Е. Панин, *op. cit.*, s. 20.

¹¹ S. Morawski, *Kilka lat młodości mojej w Wilnie*, Warszawa 1959, s. 435.

¹² H. Kamieński, *Rosya i Europa: Polska. Wstęp do badań nad Rosyją i Moskalami*, Paryż 1857, s. 10.

¹³ ПСЗРИ 2, t. 8, отделение первое, 1833, Санкт-Петербург 1834, nr 6599; „Tygodnik Petersburski” 1834, nr 2; A. Korobowicz, W. Witkowski, *Prawo i sądy na zabranych*

sejmikach. Zasadniczym celem funkcjonowania tego typu sądów była ochrona praw obywateli, głównie w oparciu o zasadę „sprawiedliwości sumienia”. Jego członkowie rozpatrywali sprawy z zakresu postępowania cywilnego i karnego wobec m.in. osób nieletnich, chorych psychicznie, a także rozstrzygali spory majątkowe między rodzicami i dziećmi¹⁴. Następnym krokiem poczynionym przez Mikołaja I była reforma policyjna w 1837 r., która objęła również gubernie zachodnie Rosji. Zgodnie z treścią dekretu carskiego dotychczasowe niższe sądy ziemskie przekształcono w sądy ziemskie. Zakres ich uprawnień nie uległ zmianom, koncentrując się przede wszystkim na funkcjach policyjnych. Do głównych zadań sądu ziemskiego należało rozpatrywanie spraw cywilnych i drobnych spraw karnych, dbałość o porządek w powiatach oraz egzekwowanie prawa na szczeblu lokalnym¹⁵. Rolę przewodniczącego tej instytucji pełnił komisarz ziemski (ziemski isprawnik), zaś liczbę szlacheckich asesorów ograniczono – spośród szlachty wybierano tylko jednego urzędnika, zwanego sędzią głównym (ros. старший непрременный заседатель), natomiast dwóch wiejskich asesorów wybierali chłopci państwowi. To nie były jedyne zmiany. Zgodnie z powyższym zarządzeniem każdy powiat został podzielony na stany, na czele z przystawem stanowym (ros. становой пристав), który pełnił funkcję policyjnego zarządcy. Urząd ten wszedł formalnie w skład sądów ziemskich, a stanowisko obsadzały władze gubernialne. Do głównych obowiązków przystawów należało utrzymanie porządku publicznego, egzekwowanie prawa oraz w niektórych określonych przypadkach podejmowanie kroków śledczo-sądowniczych¹⁶. W 1840 r. kolejnym ukazem Mikołaja I zostały zlikwidowane sądy graniczne, a ich obowiązki rozdzielono między izbę cywilną a sądy powiatowe¹⁷.

Nowy model zarządzania wraz ze zmianami w prawie wyborczym zburzył dotychczasowy porządek prawno-samorządowy szlachty guberni zachodnich. Co prawda system sądownictwa podlegał modyfikacji przez kolejno zasiadających carów, ale główne instytucje szlacheckie od rozbiorów funkcjonowały na prawie polsko-litewskim. Mikołaj I położył

wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej w XIX w., „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2003, 55, 1, s. 76.

¹⁴ D. Sołodow, *Reformy procesu karnego w Rosji: zarys historyczno-prawny*, Łomża 2015, s. 33.

¹⁵ В.А. Томсинов, *Судебная система Российской империи в XVIII – первой половине XIX в. (по материалам законодательных актов)*, „Вестник Московского Университета. Серия 11. Право” 2016, 3, s. 3–5.

¹⁶ ПСЗРИ 2, т. 12, отделение первое, 1837, Санкт-Петербург 1838, nr 10306; *Становой пристав*, w: *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона в 86 т. (82 т. и 4 доп.)*, т. 31, Санкт-Петербург 1900, s. 424.

¹⁷ ПСЗРИ 2, т. 16, отделение первое, 1841, Санкт-Петербург 1842, nr 14388.

temu kres. Zgodnie z nowymi przepisami ustawy sejmikowej z 6 grudnia 1831 r. udział w zebraniach szlacheckich mogły brać osoby, które posiadały majątek, ich nazwiska widniały w księdze genealogicznej guberni, w której zebraniu chciał uczestniczyć, miały minimum XIV rangę lub miały za sobą przebyłą jedną 3-letnią kadencję na jednym ze stanowisk obieranych przez szlachtę¹⁸. Bezpośrednie prawo wyborcze należało do szlachty, która posiadała w swoich dobrach co najmniej 100 chłopów pańszczyźnianych lub zarządzała nie mniej niż 3000 dziesięcin ziemi¹⁹. Cenzus majątkowy dla zachodnich guberni był wysoki, zwłaszcza że na terenach tych dominowała szlachta drobna. Dlatego równocześnie wprowadzano regulamin wybieralności pełnomocników dla szlachty niepełniających wymaganego kryterium ekonomicznego. Relacja Michała Kossakowskiego podczas pierwszych sejmików po upadku powstania listopadowego pozwala wyjaśnić zasady tego przepisu:

Wyjechałem z synem do Kowna na sejmiki, bo tylko z tych, co nie mają 100 dusz, wybierają liczbę jaką oni wszyscy ze swoich złożonych dusz składają. Było takich 40-stu kilku i ci złożyli dusz 1300, więc 13 wybrano do Wilna za elektorów²⁰.

Stopniowo z sądownictwa Kraju Zachodniego wypierano również Statut Litewski. 13 stycznia 1831 r. został zniesiony w guberni mohylewskiej i witebskiej, a 2 marca tego samego roku w guberni mińskiej²¹. Naturalną konsekwencją decyzji Mikołaja I było całkowite zniesienie polsko-litewskich norm prawnych, do którego doszło ostatecznie 25 czerwca 1840 r.²²

URZĘDNICY SĄDÓW ZIEMSKICH W LATACH 1832–1855 – CHARAKTERYSTYKA GRUPY

Punktem wyjścia dla przeprowadzanych badań analitycznych są formularze osobowe (ros. формулярные списки) określane też mianem

¹⁸ ПСЗРИ 2, t. 6, nr 4989. W kolejnym rozporządzeniu wydanym 19 VI 1832 r. dodano punkt, według którego na zebraniach mogła pojawić się również szlachta, która otrzymała carskie odznaczenia. *Ibidem*, t. 7, nr 5530.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, była F99-1219; była F99-1220, k. 168.

²¹ ПСЗРИ 2, t. 6, nr 4233; nr 4369.

²² ПСЗРИ 2, t. 15, отделение первое, 1840, Санкт-Петербург 1841, nr 13591. Vide: szerzej D. Beauvois, *Trójkąt ukraiński. Szlachta, carat i lud na Wołyniu, Podolu i Kijowszczyźnie 1793–1914*, tłum. K. Rutkowski, wyd. 2, Lublin 2011, s. 360–364.

list stanu służby czy aktów personalnych²³. Były to oficjalne dokumenty zawierające dane pracownika państwowego imperium rosyjskiego (imię i nazwisko, wiek, pochodzenie społeczne, wykształcenie, wielkość majątku, przebieg kariery i uzyskane stopnie awansu lub odznaczenia państwowe, karalność, stan cywilny, liczba dzieci)²⁴. Sporządzano je dla wszystkich urzędników administracji państwowej (w tym urzędników samorządów szlacheckich). Łącznie analizie poddano 169 formularzy osobowych urzędników sądów ziemskich: wileńskiego, wiłkomirskiego, oszmiańskiego, zawilejskiego, trockiego, rosieńskiego, lidzkiego, święciańskiego, dzieśnieńskiego i telszewskiego.

II.1. Pochodzenie społeczne

Pochodzenie społeczne urzędników sądów ziemskich wybieranych głównie podczas zgromadzeń szlacheckich nie powinno budzić większych wątpliwości. W rubryce „pochodzenie” najczęściej pojawia się określenie „ze szlachty”. Zaprezentowana poniżej tabela przedstawia dane dotyczące sędziów sądów szlacheckich szczebla powiatowego z lat 1832–1855.

Tabela 1. Pochodzenie społeczne urzędników sądów ziemskich z lat 1832–1855

Pochodzenie społeczne	Liczba urzędników
Szlachta	123
Szlachta wylegitymowana	32
Ze szlachty niepotwierdzonej Heroldią	1
Na prawach kancelarzystów	2
Z obero-oficerskiej rodziny ²⁵	1
Ze stanu duchownego	1
Dzieci duchownego	1

²³ *Послужной список, в: Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона в 86 т., т. 24, Санкт-Петербург 1898, s. 684.*

²⁴ Formularze w pierwszej połowie XIX w. ulegały zmianom – poszerzano je o dane o konfesji, majątku małżonki, udział w powstaniu listopadowym.

²⁵ Określenie pochodzenia „z rodziny ober-oficerskiej” w rosyjskiej nomenklaturze służby cywilnej oznaczało pochodzenie z rodzin urzędniczych bez szlacheckiego wywodu, którzy osiągnęli stopnie „ober-oficerskie” – rangi XIV do XI, co dawało im prawo do uzyskania tytułu szlachectwa osobistego. Do tej kategorii zaliczano również dzieci oficerów nieszlacheckiego pochodzenia, urodzone zanim ich ojcowie osiągnęli pierwszy stopień oficerski, który dawał prawo do otrzymania tytułu szlachectwa dziedzicznego. Vide: С.В. Волков, *Русский офицерский корпус*, Москва 1993, https://militera.lib.ru/h/volkov_sv1/index.html [dostęp: 5.04.2025].

Z mieszczan	2
Z jednodworców	1
Z chłopów pańszczyźnianych	3
Brak informacji o pochodzeniu	2

Źródło: Lietuvos valstybės istorijos archyvas, fondas 381, apyrašas 15, byla: 162, 165, 166, 170, 171, 186, 192; fondas 1135, apyrašas 21, byla 132.

Stanowiska sądowe były zdominowane przez szlachtę. W przypadku 32 urzędników pojawia się informacja o wywodzie szlachectwa, czyli okazaniu dokumentów potwierdzających szlachectwo z petersburskiej Heroldii. Polityka carska, zmierzająca do deklasacji społecznej najuboższych przedstawicieli stanu uprzywilejowanego, zmuszała posiadaczy herbu do zbierania dowodów i przeprowadzenia wyvodu szlachectwa, co gwarantowało korzystanie z przywilejów „dworiaństwa”. Mikołaj I systematycznie naciskał na zakończenie weryfikacji szlachty ziem zachodnich, która prowadzona była opieszale. Szły za tym także regulacje prawne²⁶. Jednak stosunkowo mała liczba zatwierdzonych herbowych szlachciców na stanowiskach sądowniczych potwierdza tylko fakt, że postępowanie wylegitymowanej szlachty ziem zabranych odbywało się stopniowo i nie przyniosło oczekiwanych rezultatów.

Urzędnicy przyporządkowani do stanów lub grup społecznych innych niż szlachta zajmowali stanowiska, które pochodziły najczęściej z nominacji rządowej. Z kolei pojawienie się osób wywodzących się z chłopów pańszczyźnianych czy z jednodworców związane jest z pojawieniem się urzędu asesora włościańskiego, utworzonego przy sądach ziemskich.

Warto szczegółowo przyjrzeć się kadrze obsadzanych stanowisk o typowo rosyjskiej proveniencji. Dotyczy to funkcji komisarzy ziemskich oraz przystawów stanowych. Nie były one darzone społecznym

²⁶ Polski zryw niepodległościowy przyczynił się do zaostrzenia carskiej polityki weryfikacyjnej stanu szlacheckiego. Już 19 X 1831 r. Mikołaj I wydał rozporządzenie o podziale szlachty w zachodnich guberniach. Miało to na celu bardziej precyzyjne określenie statusu i przywilejów poszczególnych grup szlacheckich. Rozporządzenie to wprowadzało klasyfikację szlachty na kilka kategorii, w zależności od posiadanego majątku, pełnionych funkcji i pochodzenia. Kolejnym krokiem podjętym przez władzę było wydanie rozporządzenia z 20 IV 1834 r. o powołaniu gubernialnych komisji rewizyjnych, których zadaniem był przegląd zatwierdzonych tytułów szlacheckich przez szlacheckie deputacje gubernialne. Następnie 18 V 1845 r. wyszedł dekret o utworzeniu Centralnej Komisji Rewizyjnej do spraw wyvodu szlachectwa dla guberni wileńskiej, mińskiej, grodzieńskiej i kowieńskiej. Komisja miała przyspieszyć oraz usprawnić przebieg weryfikacji szlachectwa, jednak jej działalność nie przyniosła spodziewanych rezultatów. Kilukrotnie przedłużano termin zakończenia procesu weryfikacji. Szerzej vide: J. Sikorska-Kulesza, *Deklasacja*, s. 26–45.

zaufaniem przez mieszkańców guberni rosyjskich, jeden z XIX-wiecznych rosyjskich pamiętnikarzy, sprawujący funkcje urzędnicze w samorządzie guberni penzeńskiej, wprost pisał: „[...] przystawy stanonowe i komisarze byli wprost na usługach złodziei”²⁷. Stanowiska przystawów stanowych i komisarzy ziemskich były pogardzane przez polską szlachtę²⁸. Analiza proveniencji społecznej wskazanych urzędników jest istotnym punktem w ocenie prowadzonej polityki kadrowej w powiatach guberni wileńskiej. Na podstawie zgromadzonych materiałów udało się ustalić personalia 23 komisarzy ziemskich. Zdecydowana większość osób piastujących to stanowisko wywodziła się ze szlachty (tylko jeden urzędnik, Artemid Lukianow, pochodził ze stanu mieszczańskiego). Część przewodniczących sądów ziemskich pochodziła spoza guberni wileńskiej. Dodatkowym elementem uzupełniającym obraz typowego komisarza ziemskiego jest fakt, że dziesięciu z nich miało za sobą przeszłość wojskową²⁹. Pokrywało się to z prowadzoną polityką władzy. Car ufał wojskowym, doceniał ich służalczość, zdyscyplinowanie oraz lojalność, cechy te przedkładał nad ich doświadczenie czy przygotowanie do pełnienia obowiązków³⁰. Udział byłych żołnierzy w strukturach administracyjnych na ternach imperium był na tyle wysoki, że zjawisko to miało odzwierciedlenie w literaturze. Tadeusz Bułharyn w jednym ze swoich opowiadań poruszył wątek ówczesnego systemu sądowiczego w Rosji, wytykając jego wady, a o pozycji wojskowych w administracji cywilnej wyraził się słowami jednego z bohaterów: „Pamiętaj, najdroższy, że u nas stanowiska nie są

²⁷ И.В. Селиванов, *Записки дворянина-помещика, бывшего в должности преподавателя, судьи и председателя палаты, „Русская старина” 1880, 6, s. 290. Szerzej vide: П.Е. Соборнов, Деятельность станových приставов в Российской провинции: из истории полицейской реформы 1837 года (по материалам Нижегородской губернии), „Научный портал МВД России” 2019, 4, s. 7–13.*

²⁸ Ф.Я. Лучинский, *Провинциальные нравы за последние полвека (воспоминания), „Русская старина” 1897, 91, 9, s. 647. O powszechnie panującej korupcji oraz braku jakichkolwiek zasad praworządności w organach sądowo-policyjnych w guberni wileńskiej pisał m.in. Karol Łopatecki, vide: K. Łopatecki, *Rzeczywistość sądowo-prawna jednodworców w świetle dzieła Wincentego Dunin-Marcinkiewicza Pińska szlachta, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2020, 55, 2, s. 5–31.**

²⁹ Byli to: Iwan Gersztat, Daniel Ronczewski, Ignacy Lenkiewicz, Michał Subbotkin, Ludwik Sokulski, Ernest baron Medem, Szymon Jasiewicz, Dymitr Argitij, oraz Henryk Zapaśnik. Vide: LVIA, f. 381, ap. 15, b. 159, k. 596; b. 177, k. 129–133; *Памятная книжка Виленской губернии. На 1845 год, Вильно 1845, s. 95, 105, 124, 132; Памятная книжка Виленской губернии. На 1848 год, Вильно 1848, s. 64, 106, 131; Памятная книжка Виленской губернии. На 1854 год, Вильно 1854, s. 64.*

³⁰ P.C. Уортман, *op. cit.*, s. 150–155.

przyznawane według rang ani wcześniejszych zasług; że przewodniczącym szlachty może być porucznik, a sędzią ziemskim – pułkownik”³¹.

Z kolei na stanowisku prystawów stanowych, według danych zebranych dla 47 osób, znajdujemy tylko 3 osoby spoza guberni wileńskiej. Byli to Wilhelm Gekendorf³², Aleksy Aleksiejewicz³³ oraz Konstanty Anisimov³⁴. Dziewięciu prystawów miało za sobą służbę wojskową. Zaprezentowane dane udowadniają, że sądowe posady prystawów chętnie obsadzano osobami spośród uprzywilejowanego stanu danej guberni (byli nominowani przez rząd gubernialny). Pomimo że stanowiska nie należały do prestiżowych, to właśnie tutaj zatrudnienie mogli otrzymać

³¹ Ф. Булгарин, *Судья по выборам*, w: *Сочинения*, t. 8, Санкт-Петербург 1830.

³² Wilhem Gekendorf – wyznania luterńskiego, wstąpił do służby wojskowej w 35. Pułku Jegrów jako junkier, w 1826 r. zwolniony w stopniu podporucznika. W 1827 r. został wybrany przez szlachtę sędzią w kowieńskim sądzie ziemskim i zatwierdzony na tej funkcji. Otrzymał w 1833 r. rangę radcy tytularnego, a w 1834 r. został wybrany przez szlachtę opiekunem wiejskich magazynów zapasowych. W 1835 r., po upływie trzyletniej kadencji, kontynuował rozpatrywanie prowadzonych przez siebie spraw dochodzeniowych. W 1839 r. pełnił tę funkcję przez dwie trzyletnie kadencje, aż do momentu skierowania na stanowisko starszego sędziego w Telszewskim Sądzie Ziemskim. Na tę funkcję mianował go ówczesny gubernator wojskowy ks. Dołgoruki. W 1842 r., na polecenie przełożonych, został mianowany prystawem 2. stanu. Vide: Lietuvos valstybės istorijos archyvas [dalej: LVIA], fondas [dalej: f.] 381, apyrašas [dalej: ap.] 15, byla [dalej: b.] 177, k. 598–600.

³³ Aleksy Aleksiejewicz – urodzony w guberni woroneskiej, pochodził z rodziny dzieci oficerów niższych rang. W 1822 r. wstąpił do Halickiego Pułku Piechoty jako szeregowy i w tym samym roku awansował na podoficera. Jedenaście lat później (1833 r.) otrzymał stopień chorążego, a w 1836 r. został mianowany podporucznikiem. Dwa lata później, w 1838 r., awansował na porucznika. W trakcie swojej służby wojskowej brał udział w wojnie przeciwko Turcji, za co w 1830 r. został odznaczony srebrnym medalem pamiątkowym. W 1831 r. walczył przeciwko Polakom. W 1839 r. otrzymał polski znak honorowy 5. stopnia za swoje wojenne osiągnięcia. Jego kariera wojskowa zakończyła się w 1844 r., kiedy to z powodu choroby został zwolniony ze służby, osiągnąwszy rangę sztabkapitana. W 1846 r. objął stanowisko prystawa 2. stanu w powiecie lidzkim. Jednak w maju 1849 r., na rozkaz Wileńskiego Rządu Gubernialnego, został zawieszony w obowiązkach z powodu oskarżeń o nadużycia związane ze stanowiskiem. Po przeprowadzeniu dochodzenia, w październiku 1849 r., przywrócono go do pracy. Vide: LVIA, f. 381, ap. 15, b. 192, k. 178–182.

³⁴ Konstanty Anisimov – urodzony w rodzinie grekokatolickiej, w 1821 r. rozpoczął karierę urzędniczą w Mińskim Rządzie Gubernialnym, uzyskując rangę kancelarzysty. Trzy lata później, w 1824 r., awansował na rejestratora kolegalnego, a w 1825 r. został naczelnikiem stołu (referatu). W 1827 r. uzyskał tytuł sekretarza gubernialnego. W 1829 r. przeniósł się do grodzieńskiego rządu gubernialnego, gdzie w 1833 r. otrzymał tytuł radcy tytularnego. Rok później, w 1834 r., ponownie objął stanowisko naczelnika stołu. W 1835 r. został powołany na sędziego w grodzkim sądzie ziemskim. Vide: LVIA, f. 1135, ap. 21, b. 132, k. 298–299.

zubożali szlachcice, na co wskazują także dane – aż 72% osób z omawianego grona urzędników nie posiadało żadnego majątku. Posady rządowe dawały szansę na awanse i tytuły rangowe dla szlachty niewylegitymowanej. Władza nie mogła też pozwolić sobie na zupełne usunięcie drobnej szlachty polskiej z szeregu administracji. Liczba napływających Rosjan na ziemię zabrane była niewielka, a rząd rosyjski nie miał alternatywy.

Podobną sytuację zaobserwowano w składzie osobowym sędziów sądów powiatowych guberni wileńskiej dla okresu 1845–1855. Dzięki formularzom osobowym, uzupełnianym informacjami z *Памятных книжек Виленской губернии*, udało się ustalić, że wszyscy urzędnicy z tego okresu byli pochodzenia szlacheckiego. W szeregach członków sądu nie odnotowano urzędników narodowości rosyjskiej. Warta podkreślenia jest rola sądów powiatowych w hierarchii urzędów ziemskich po 1831 r. Po zlikwidowaniu sądów grodzkich, stały się one główną instytucją wymiaru sprawiedliwości w rejonie. Formalnie pozostawiono szlachcie możliwość wyboru składu sędziowskiego na sejmikach. Tutaj szlachta mogła więc podtrzymywać namiastkę dawnych tradycji samorządowych. Jednak należy pamiętać, że skład każdego sądu musiał uzyskać aprobatę władzy rosyjskiej, podkreślając tym samym dominację administracji zaborczej. Prawie wszyscy urzędnicy mieli stopnie rangowe, na przestrzeni lat także podlegali awansom, zdobywali odznaczenia państwowe za nienaganną służbę lub premie finansowe z tego tytułu. Analiza karier przewodniczących sądów powiatowych (Antoni Narzymiski, Feliks Bogucki, Leonard Wolczacki, Ksawery Czenicki, Jan Czechowicz, Józef Bukowski, Witali Kurkowski, Alojzy Borodzicz, Jan Makarewicz, Wincenty Jabłoński, Wincenty Jesmont, Józef Niemirowicz, Stanisław Korziewski, Julian Janiszewski) potwierdza, że wszyscy z nich przed podjęciem tego stanowiska mieli już doświadczenie w pełnieniu funkcji kancelaryjno-sądowniczych³⁵. Najczęściej były to osoby dysponujące praktyczną wiedzą w procedurze sądowniczej. Część z nich reprezentowała już nowy typ urzędnika – carskiego podwładnego oraz karierowicza. Za przykład może posłużyć biogram zawodowy Feliksa Boguckiego. W 1829 r. ukończył Uniwersytet Wileński w stopniu studenta. W 1830 r. rozpoczął pracę jako kancelarz w Litewskim Sądzie Głównym, a następnie otrzymał rangę sekretarza gubernialnego. W 1831 r., na własną prośbę, został zwolniony z wykonywanych obowiązków, ale jeszcze w tym samym roku przyjęto

³⁵ *Памятная книжка Виленской губернии. На 1845 год*, s. 10, 84, 94, 104, 114; *Памятная книжка Виленской губернии на 1846 год*, Вильна 1846, s. 122; *Памятная книжка Виленской губернии. На 1848 год*, s. 136; *Памятная книжка Виленской губернии. На 1850 год*, Вильно 1850, 65, 71, 73, 77, 83; *Памятная книжка Виленской губернии. На 1852 год*, cz. 1, Вильна 1852, s. 108, 119.

go do kancelarii wileńskiej prokuratury. W 1835 r. zdobył nominację na asesora wileńskiego ziemskiego sądu. W 1837 r. objął stanowisko stanowego prystawa z rangą sekretarza kolegijskiego. W 1841 r. uzyskał tytuł radcy tytularnego. W 1845 r. został sędzią głównym wileńskiego sądu ziemskiego i otrzymał rangę asesora kolegijskiego. W 1846 r. osiągnął tytuł radcy stanu. Dwa lata później awansował na radcę nadwornego, a wkrótce potem został prezydentem sądu powiatowego. Uhonorowany został także orderem św. Anny III klasy³⁶.

Kolejnym przykładem są losy Jana Czechowicza, który po zakończeniu służby wojskowej wstąpił w 1834 r. do administracji cywilnej, zaczynając od posady opiekuna magazynów wiejskich, następnie w 1840 r. został wyznaczony przez władze gubernialne na sędziego świecieńskiego powiatu i w strukturach tego sądu pracował do 1850 r. W tym roku objął urząd prezesa izby cywilnej Sądu Głównego w Wilnie. Nagradzany wielokrotnie: w 1846 r. znakiem honorowym za nieskazitelną służbę, w 1849 r. orderem św. Anny III stopnia. W 1848 r. osiągnął rangę radcy tytularnego³⁷. Niewątpliwie panująca sytuacja polityczno-społeczna sprawiała, że szlachta została zmuszona do podporządkowywania się panującym wówczas realiom politycznym i administracyjnym, co nierzadko wiązało się z koniecznością kompromisu z władzą zaborczą.

MAJĄTEK

Tabela 2. Stan majątkowy urzędników sądów ziemskich z lat 1832–1855

Stanowisko	Bez majątku	Majątek ziemski bez poddanych	Liczba poddanych					Majątek nieruchomy
			od 1 do 100	od 101 do 200	od 201 do 500	od 501 do 1000	więcej niż 1000	
Prezydenci	5	1	17	7	2	–	2	–
Asesorowie	65	7	61	6	2	–	–	5

Źródło: LVIA, f. 381, ap. 15, b.: 162, 165, 166, 170, 171, 186, 192; f. 1135, ap. 21, b. 132.

Formularze osobowe umożliwiają prześledzenie stanu posiadania urzędników sądów – odnotowywano w nich liczbę poddanych (co było

³⁶ LVIA, f. 381, ap. 15, b. 190, k. 753–754.

³⁷ *Ibidem*, k. 229–232.

wówczas głównym miernikiem pozycji ekonomicznej) oraz posiadane nieruchomości. Pomimo tego, że cenzus majątkowy pozwalający na uczestnictwo w zgromadzeniach szlacheckich był wysoki, nie przekładało się to na pozycję majątkową urzędników sądowych. Analiza danych personalnych pracowników sądów pokazuje widoczny wzrost liczby osób nieposiadających własności majątkowej w porównaniu do okresu przedpowstaniowego³⁸. Przede wszystkim było to związane z reorganizacją struktury sądowej, pojawiło się więcej stanowisk obsadzanych przez władze gubernialne. Pozycja ekonomiczna kandydata przy nominacji nie była brana pod uwagę. Niemniej przeważała liczba osób zaliczanych do tzw. drobnej szlachty. Łącznie 78 osób deklarowało brak majątku lub majątek bez poddanych. Pięciu urzędników zadeklarowało posiadanie tylko drewnianego domu³⁹. Warto podkreślić, że większość obieranych urzędników nie spełniała warunków cenzusu ekonomicznego stawianego w prawie wyborczym z 1831 r., ale ze względu na wprowadzenie przepisu wyborczego, pozwalającego wyznaczać pełnomocników na sejmiki, ubożsi członkowie tej warstwy społecznej mogli uczestniczyć w samorządzie szlacheckim.

Nieliczny jest także odsetek przedstawicieli wielkich właścicieli ziemskich. Do tej grupy z liczbą ponad 200 chłopów pańszczyźnianych należeli: Władysław Wańkowicz – 216 poddanych, Hieronim Bogusz – 270, Aleksander Kostrowicki – 276 oraz Alojzy Słowiański – 311. W gronie posiadaczy powyżej 1000 dusz rewizyjnych znaleźli się: Julian Janiszewski – majątek własny oszacowany na 632 dusz chłopskich (nierozdzielny z braćmi) oraz własność żony z 510 poddanymi; hrabia Stefan Plater – dysponował majątkiem z 2415 chłopami pańszczyźnianymi⁴⁰. Wyniki analizy potwierdzają tylko zachodzące procesy społeczne na ziemiach guberni północno-zachodnich. Zamożni właściciele ziemscy interesowali się raczej stanowiskami, które odpowiadały ich wysokiemu statusowi społecznemu i podtrzymywały autorytet oraz wpływy w obrębie stanu uprzywilejowanego. Średniozamożni szlachcice kandydowali raczej na stanowiska marszałków szlacheckich czy przewodniczących izb sądowych, w których mogli odgrywać wiodące role. Stanowiska o mniejszej randze społecznej były często obsadzane przez zubożałą szlachtę, obawiającą się degradacji społecznej, która dążyła do odbudowania prestiżu

³⁸ W okresie przedpowstaniowym największą grupę stanowili średni i drobni posiadacze dziedzicznych majątków. Wyniki analizy majątkowej zostały zamieszczone w naszym artykule znajdującym się w druku: *Sędziowie szlacheccy i urzędnicy sądowi guberni wileńskiej w latach 1801–1831. Szkic do portretu zbiorowego*.

³⁹ Byli to Ignacy Towiański, Jan Charewicz, Gawrił Labuncow, Stanisław Sołtan, Aleksander Bronic. LVIA, f. 381, ap. 15, b. 190; f. 1135, ap. 21, b. 132.

⁴⁰ *Ibidem*.

i wpływów poprzez służbę publiczną. Tego typu funkcje, choć mniej renomowane, ale związane z dużą aktywnością i odpowiedzialnością zawodową, pozwalały im na udział w życiu samorządu lokalnego oraz stwarzały możliwości do nawiązywania ważnych kontaktów.

WYKSZTAŁCENIE

W okresie rządów Mikołaja I (1825–1855) edukacja szlachty w Rosji przeszła znaczące przemiany. Następcą Aleksandra I kładł duży nacisk na dyscyplinę, lojalność wobec państwa i konserwatywne wartości, co znalazło odzwierciedlenie w systemie edukacyjnym. Dekretem z 18 lutego 1831 r. car zobowiązał młodzież rosyjską w wieku 10–18 lat do nauki w państwowych szkołach lub w domu. Przyjęcie w szeregi administracji państwowej uwarunkowane było odpowiednim wykształceniem, co miało doprowadzić do ukształtowania profesjonalnej kadry administracyjnej wywodzącej się głównie ze stanu szlacheckiego⁴¹.

Rządy Mikołaja I dla mieszkańców guberni zachodnich, zwłaszcza po powstaniu listopadowym, stanowią kolejny w dziejach tych ziem etap wzmożonej rusyfikacji. Car, nieufny wobec polskiej szlachty od początku swoich rządów, po wybuchu powstania nie ukrywał już nienawiści wobec niej. Solą w oku był dla niego przede wszystkim żywioł drobnoszlachecki, w którym widział głównych winowajców buntu. Pierwszym krokiem, który miał podporządkować tę grupę, było stworzenie odpowiedniego systemu edukacji. Skończyła się epoka liberalizacji w oświacie – celem Mikołaja I stało się wychowanie synów szlacheckich na swoich wiernych poddanych. Dnia 1 maja 1832 r. zamknięto najważniejszy ośrodek edukacyjny ziem północno-zachodnich Cesarstwa – Uniwersytet Wileński. Zlikwidowano również Wileński Okręg Naukowy. Wiele szkół i innych instytucji naukowych w regionie zostało przekształconych lub zamkniętych, a część kadry naukowej i studentów poddano represjom lub zmuszono do emigracji. Na miejsce zamkniętego Uniwersytetu Wileńskiego utworzono Akademię Medyko-Chirurgiczną w Wilnie, która miała znacznie ograniczony zakres działania w porównaniu do uniwersytetu⁴². Nowa sieć publicznych szkół rosyjskich była stopniowo obsadzana przez nauczycieli Rosjan. Car zmierzał do zacierania odrębności

⁴¹ ПСЗРИ 2, t. 6, nr 4364; J. Kucharzewski, *Epoka paskiewiczowska: losy oświaty*, Warszawa 1914, s. 13–15.

⁴² L. Zasztowt, *Kresy 1832–1864. Szkolnictwo na ziemiach litewskich i ruskich dawnej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1997, s. 155–156.

„guberni zachodnich” od reszty cesarstwa, m.in. ujednocając programy nauczania⁴³.

Dla szlachty wyborowej powołanie na stanowiska ziemskie zależało głównie od pozycji majątkowej i życiorysu zawodowego, podczas gdy wykształcenie było już niezbędne w procesie awansu rangowego. Stan poziomu wykształcenia urzędników sądowych w powiatach guberni wileńskiej prezentuje poniższa tabela.

Tabela 3. Wykształcenie urzędników sądowych ziemskich z lat 1832–1855

Rodzaj ukończonej szkoły	Liczba urzędników
Uniwersytet	11
Gimnazjum	19
Instytut Szlachecki	2
Szkoła powiatowa	32
Zakończenie nauki	8
Domowe wykształcenie	1
Suma	73

Źródło: LVIA, f. 381, ap. 15, b.: 162, 165, 166, 170, 171, 186, 192; f. 1135, ap. 21, b. 132.

Przedstawienie faktycznego stanu wykształcenia osób zatrudnionych w administracji sądowej nastęrcza pewnych trudności. Jak zaznaczono wcześniej, objęcie posady przez urzędnika ziemskiego wyłonionego podczas sejmików nie zależało wyłącznie od jego umiejętności. W formularzach osobowych nie przewidziano osobnej rubryki do wpisania poziomu wykształcenia urzędnika, informacje te były podawane w sekcji dotyczącej przebiegu kariery zawodowej, przewidzianej również do opisanie historii otrzymanych rang i nagród. Dopiero przy awansie rangowym urzędnicy dostarczali świadectwa szkolne potwierdzające ich kwalifikacje. Zatem pracownicy państwowi nie byli zobowiązani do podawania poziomu wykształcenia w aktach personalnych. Dopiero w latach pięćdziesiątych XIX w. poszerzono wymóg zapisu dotyczący rodzaju ukończonej szkoły.

Na podstawie zgromadzonych wyników osób, które zadeklarowały rodzaj ukończonej szkoły, widzimy, że na 169 funkcjonariuszy sądowych 73 uczęszczało do szkół różnych stopni – co daje nieco ponad 43%. Spośród tego grona 10 osób miało świadectwa szkół wyższych⁴⁴, 19 było uczniami gimnazjum, a 2 absolwentami Instytutu Szlacheckiego w Wilnie.

⁴³ *Ibidem*, s. 151–152.

⁴⁴ Wszystkie osoby były wychowankami Uniwersytetu Wileńskiego, który udało im się ukończyć przed wybuchem powstania listopadowego: Radzimir Witanowski, Wiktor Skitterowicz, Kaswier Podberski, Aleksander Bukaty, Antoni Piotrowski, Ignacy Siesicki,

Najwięcej urzędników – 32 osoby – dysponowało atestatami ze szkół powiatowych. Drobna szlachta, która borykała się brakiem możliwości finansowania wieloletniego kształcenia, zazwyczaj posyłała synów do szkół średnich, co otwierało przed nimi możliwość wstąpienia do służby cywilnej⁴⁵. Przy 8 nazwiskach widniała tylko informacja o zakończeniu nauk, bez wskazania rodzaju ukończonej placówki. W wypadku jednej osoby odnotowano uzyskanie nauczania domowego, co oczywiście nie jest wynikiem miarodajnym. Prawdopodobnie większość szlacheckich dzieci uzyskała podstawy umiejętności pisania i czytania w trakcie nauczania domowego. Był to najpopularniejszy system edukacji w XIX w. praktykowany przez szlacheckie rodziny. Ogrywał nawet ważniejszą rolę od edukacji w publicznych placówkach, gdyż, jak uważano, to rodzina była odpowiedzialna za treści nauczania, kształtujące wzory i postawy młodego pokolenia, w które nie mógł ingerować zaborca⁴⁶.

W porównaniu z grupą urzędników z okresu panowania Aleksandra I dostrzegalny jest znaczący wzrost liczby wykształconych dygnitarzy sądowych – według zgromadzonych przez nas danych w latach 1801–1831 tylko niecałe 5% szlacheckich urzędników sądowych miało świadectwa szkolne. Wynikało to z kilku czynników, a jednym z nich były zmiany w regulaminie przedstawiania danych w listach stanów służby dotyczące konieczności podawania informacji o zakończonej edukacji. Niezaprzeczalny wpływ na młode pokolenia miały zarówno polityka carska w obszarze oświaty, pojawienie się nowych przepisów sejmikowego prawa wyborczego, zasady awansu rangowego, postępująca weryfikacja szlachectwa, jak i wzrost świadomości rodzin szlacheckich w kwestii wagi kształcenia potomstwa. Przyczyniło się to do podniesienia poziomu kompetencji w administracji sądowej guberni wileńskiej, aczkolwiek nie eliminowało głównego problemu związanego z niewystarczającą kadrą odpowiednio wykwalifikowanych urzędników m.in. w dziedzinie prawa do pełnienia funkcji sędziowskich.

Józef Naborowski, Szymon Jasiewicz, Aleksander Kostrowicki, Adam Desztrung, Feliks Bogucki.

⁴⁵ Szerzej vide: L. Jenike, *Ze wspomnień*, cz. 1, Warszawa 1910, s. 18–19.

⁴⁶ K. Jakubiak, *Rodzina polska w XIX wieku jako środowisko wychowawcze i jej funkcja edukacyjna*, „*Studia Paedagogica Ignatiana*” 2016, 19, 2, s. 15–46; A. Winiarz, *Nauczanie domowe polskich dzieci w dobie niewoli narodowej (1795–1918)*, w: *Nauczanie domowe dzieci polskich od XVIII do XX wieku*, red. K. Jakubiak, A. Winiarz, Bydgoszcz 2004, s. 11–13.

RANGI I ODZNACZENIA PAŃSTWOWE

Niezaprzeczalnie system rangowy w służbie cywilnej odgrywał kluczową rolę w organizacji administracji państwowej przez cały okres Cesarstwa Rosyjskiego. Znaczenie hierarchii stopni rangowych wykraczało poza same funkcje czysto administracyjne, przenikając także do życia prywatnego i ogólnospołecznego. Rangi były ściśle powiązane ze statusem społecznym, a system miał na celu przywiązać urzędnika do państwa poprzez różnorodne gratyfikacje i awanse.

Rządy Mikołaja I i zachodzące wydarzenia polityczne musiały wpłynąć nie tylko na starą kadre urzędników, ale także na pokolenie młodzieży wstępującej w szeregi służby państwowej. Zagadnienie nominacji rangowych pośród członków sądów szlacheckich przedstawia poniższa tabela. Ponieważ do służby cywilnej chętnie przyjmowano także byłych żołnierzy, w tabeli uwzględniono również rangi wojskowe.

Tabela 4. Stopnie rang urzędników sądów ziemskich z lat 1832–1855

Stopnie rang cywilnych i wojskowych	Liczba osób z rangami cywilnymi i wojskowymi
Radca stanu (V)	1
Radca dworu (VII)	2
Asesor kolegialny (VIII)	13
Radca tytularny (IX)	27
Sekretarz kolegialny (X)	26
Sekretarz gubernialny (XII)	18
Prowincjonalny sekretarz (XIII)	2
Registrator kolegialny (XIV)	6
Suma	95

Źródło: LVIA, f. 381, ap. 15, b.: 162, 165, 166, 170, 171, 186, 192; f. 1135, ap. 21, b. 132.

Na podstawie danych zamieszczonych w powyższej tabeli 95 osób w trakcie kariery w strukturach służby cywilnej bądź wojskowej w omawianym okresie osiągnęło rosyjskie *czyny*, co stanowi 52% badanej grupy. Dla porównania, do powstania listopadowego niespełna 6% urzędników sądów ziemskich uzyskało klasy rang służby cywilnej. Należy podkreślić, że ponadtrzydziestoletnie panowanie dynastii Romanowów na ziemiach litewsko-ruskich przyczyniło się do przeobrażeń światopoglądowych w środowisku starej kadry urzędników, a także ukształtowało nowe pokolenie młodzieży wstępującej w szeregi administracji państwowej, dla której ubieganie się o awanse rangowe stało się nieodłączną częścią służby cywilnej. Stopnie rangowe były niezbędne

dla rozwoju dalszej kariery, a w przypadku szlachty wyborowej także warunkiem kandydowania na stanowiska.

Spośród analizowanej grupy dygnitarzy cywilnej służby najwyższą rangą mógł poszczycić się Adam Desztrung. W 1851 r. przyznano mu radcę stanu⁴⁷. Taka wysoka pozycja w tabeli była efektem jego wieloletniej pracy w samorządzie szlacheckim, a także na rzecz władzy carskiej. Adam Desztrung był absolwentem Uniwersytetu Wileńskiego, który ukończył w stopniu kandydata. Wstąpił do służby cywilnej jako sędzia graniczny w 1817 r. W 1827 r. został asesorem w byłym tymczasowym sądzie cywilnym, a w następnych wyborach szlacheckich obrano go asesorem w Sądzie Głównym Departamentu Karnego. W kolejnych wyborach ponownie został wybrany na to stanowisko i funkcję tę pełnił do 1840 r. W latach 1840–1842 był opiekunem wiejskich magazynów zbożowych, w latach 1842–1845 pełnił funkcję honorowego kuratora szkół w powiecie oszmiańskim, a w 1843 r. został marszałkiem szlachty powiatu trockiego. W 1846 r. szlachta wybrała go na sędziego wileńskiego sądu sumienia. W 1849 r. Desztrung został członkiem wileńskiego komitetu więziennego. Systematycznie pisał się po szczeblach tabeli rang: w 1833 r. otrzymał pierwszą rangę sekretarza gubernialnego, w 1834 r. – rangę sekretarza kolegijskiego ze starszeństwem, w 1839 r. został radcą tytularnym ze starszeństwem, w 1842 r. – asesorem kolegijskim, w 1844 r. – radcą dworu, w 1847 r. – radcą kolegijskim, a 1851 r. – radcą stanu. W trakcie służby urzędnik ten był wielokrotnie nagradzany przez władzę za rzetelną i sumiennie wykonywaną pracę, co niewątpliwie pomogło mu w osiągnięciu tak wysokiej pozycji w strukturach służby cywilnej⁴⁸.

Z kolei w hierarchii wojskowych odznaczeń, spośród grona 13 byłych żołnierzy, najwyższy stopień uzyskał Iwan Gersztat. Pochodził ze szlachty inflanckiej i był majorem w stanie spoczynku, co odpowiadało randze asesora kolegijskiego wg cywilnej tabeli. Rozpoczynał karierę w grodzieńskim husarskim pułku. Uczestniczył w walkach podczas wojny z Napoleonem w 1812 r. Rok później został mianowany junkrem. W 1817 r. awansował na sztabs rotmistrza, w 1822 r. na rotmistrza. W tym samym

⁴⁷ Ranga radcy stanu odpowiadała V klasie w tabeli rang i była wysoko ceniona w hierarchii społecznej Imperium Rosyjskiego. Osoby noszące ten tytuł często pełniły ważne funkcje administracyjne, prawne lub dyplomatyczne. Przyznanie tej rangi mogło być związane z osiągnięciami zawodowymi lub służbą na wysokim szczeblu w administracji państwowej. Otrzymanie rangi radcy stanu wiązało się nie tylko z prestiżem, ale również z określonymi przywilejami, takimi jak prawo do bezpośredniego dostępu do cesarza, specjalne traktowanie w oficjalnych dokumentach i na dworze, a także różne beneficja finansowe. Ranga V uprawniała osobę bez tytułu szlacheckiego do ubiegania się o dziedziczne szlachectwo.

⁴⁸ LVIA, f. 381, ap. 15, b. 190, k. 367–374.

roku odszedł ze służby wojskowej w stopniu majora. W latach 1823–1838 pełnił funkcję trockiego ziemskiego isprawnika. Uehonorowany orderem św. Anny IV stopnia oraz św. Włodzimierza IV stopnia⁴⁹.

Spośród analizowanego grona urzędników najwięcej z nich uzyskało jednak niższe stopnie rangowe (XIV–IX). Łącznie to grupa 74 osób. Uzmysławia to problem, który był powszechny dla całej zbiorowości pracowników cywilnych Imperium Rosyjskiego. Przede wszystkim ograniczały ich sztywne zasady systemu rangowego. W 1834 r. Mikołaj I podpisał „Ustawę o porządku podwyższania do rang w służbie cywilnej”⁵⁰. Treść tego rozporządzenia przypieczętowała nowe zasady pięcia się po szczeblach drabiny rangowej w zależności od pochodzenia (tu faworyzowano niezmiennie szlachtę herbową) oraz poziomu wykształcenia pracownika. Przykładowo, dla szlachty rodowej z 1. kategorii z wyższym wykształceniem w standardowym trybie awans z XIV rangi do VIII był o połowę krótszy w porównaniu dla osób z 3. kategorii (należały do niej osoby, które ukończyły szkoły niższego stopnia lub bez wykształcenia). Największą barierą dla osób bez rodowodu szlacheckiego stawało się przekroczenie rangi radcy tytularnego. Na gruncie rosyjskim, zwłaszcza w literaturze, przyjęło się określenie „wiecznego radcy tytularnego”. Było to związane z przepisami zawartymi w ustawie z 1809 r., która pozwalała na awans z IX rangi (radca tytularny) na VIII (asesor kolegiálny) tylko urzędnikom z wyższym wykształceniem. Jednym z powodów dążenia do awansu na stopień asesora kolegiálnego była możliwość uzyskania prawa do tytułu szlachcica dziedzicznego. Kolejny dekret Mikołaja I z 1845 r. modyfikował powyższe przepisy. Od tej pory rangi od IX do V stopnia uprawniały do nabycia szlachectwa osobistego, a wyższe – tytułu szlachcica dziedzicznego⁵¹.

Okres panowania Mikołaja I sprzyjał wykrystalizowaniu się pewnych wyraźnych tendencji wśród stanu uprzywilejowanego guberni zachodnich. W czasach przedrozbiorowych i w pierwszych dziesięcioleciach XIX w. pełnienie szlacheckich stanowisk publicznych było postrzegane jako prestiżowe. Świadczyło to o uznaniu społecznym rodziny bądź rodu i było swego rodzaju przywilejem. Z czasem posady urzędów ziemskich straciły swoje pierwotne znaczenie, przekształcając się w typowe stanowiska administracyjne. Urzędnikom wyborowym przysługiwały analogiczne przywileje jak w służbie cywilnej: regularna pensja, prawa do stopni rangowych, emerytur i urlopów. Niemniej w sytuacji, w której znaleźli się drobni i bezrolni szlachcice, pozbawieni często środków do

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ „Tygodnik Petersburski” 1834, nr 53.

⁵¹ „Tygodnik Petersburski” 1845, nr 49.

życia, służba cywilna stawała się gwarantem stałego zatrudnienia⁵². Potomkowie ubogich rodzin często zaczynali służbę w kancelariach organów ziemskich lub zajmowali mniej prestiżowe stanowiska w innych instytucjach państwowych, aby uzyskać tytuł XIV rangi, uprawniającą do pretendowania na posady samorządowe. Uzyskane akta personalne dla niemalże wszystkich powiatów guberni wileńskiej z 1851 r. pozwalają potwierdzić to zjawisko. Na 52 pracowników sądów ziemskich aż 38 miało doświadczenie służby w kancelariach różnych instytucji państwowych (m.in. w izbie skarbowej, policji miejskiej, izbie celnej, rządzie gubernialnym), w których uzyskali patent na pierwszą rangę.

Inną formą nobilitacji urzędnika były nagrody i odznaczenia nadawane przez władze carskie. Rodzaje nagród przyznane pracownikom sądów szlacheckich zawiera poniższa tabela.

Tabela 5. Rosyjskie, polskie i zagraniczne ordery i odznaczenia otrzymane przez urzędników sądów ziemskich z lat 1832–1855

Ordery i odznaczenia, inne nagrody	Prezydenci i sędziowie
Order św. Włodzimierza wszystkich klas	12
Order św. Anny wszystkich klas	10
Oder św. Stanisława wszystkich klas	2
Medal za udział w wojnie	5
Polski Znak Honorowy	7
Złoty zegarek	2
Tytuł dworski	2
Nagroda pieniężna	18
Pochwała/podziękowanie	19
Znak Honorowy Za Długoletnią i Nieskazitelną Służbę	23
Suma	100

Źródło: LVIA, f. 381, ap. 15, b.: 162, 165, 166, 170, 171, 186, 192; f. 1135, ap. 21, b. 132.

Zestawienie pokazuje, że w latach 1832–1855 carskie władze przyznały łącznie 100 nagród pracownikom sądów szlacheckich. Jako że urzędnik mógł otrzymywać różne formy wynagrodzenia, liczba osób nie jest równa liczbie przyznanych odznaczeń. Należy zaznaczyć, że okres panowania Mikołaja I wyróżnia się znacząco wyższą liczbą przyznanych odznaczeń urzędnikom wymiaru sprawiedliwości w porównaniu do okresu przedpowstaniowego.

⁵² W mentalności polskiej szlachty tkwiła głęboko zakorzeniona „estyma urzędowania”. Ucieczka na urzędy synów szlacheckich w drugiej połowie stulecia stała się przedmiotem dyskusji publicznej. M. Korybut-Marciniak, *W poszukiwaniu*, s. 127–128.

Order św. Włodzimierza nadawany był przez kolejnych władców dynastii Romanowów za zasługi cywilne i wojskowe⁵³. Wyróżniono nim 12 sędziów sądów szlacheckich w guberni wileńskiej⁵⁴. Spośród tej liczby 2 osoby, Henryk Zapaśnik oraz Ksawery Czernicki, otrzymały order za udział w walkach przeciwko powstańcom listopadowym w 1831 r. Kolejną nagrodą w systemie carskich odznaczeń był order św. Anny, przyznawany za osiągnięcia w służbie cywilnej bądź wojskowej. Co istotne, jego otrzymanie do 1845 r. zapewniało również dziedziczne szlachectwo⁵⁵. W badanym gronie urzędników zaszczytu udekorowania odznaką dołączyło 10 osób⁵⁶.

Za panowania Mikołaja I do szeregu przyznawanych odznaczeń zostały włączone dwa nowe. Pierwszym z nich był Polski Znak Honorowy ustanowiony za zasługi podczas tłumienia powstania listopadowego. Odznaczonych nim zostało 7 osób⁵⁷. W 1831 r. do znaków honorowych nadawanych przez rodzinę panującą Imperium Rosyjskiego został oficjalnie włączony Order Polski Świętego Stanisława (pod taką nazwą w okresie Królestwa Polskiego został wprowadzony przez Aleksandra I)⁵⁸ pod tytułem Cesarski i Królewski Order św. Stanisława⁵⁹. Car nakazał również stworzenie nowego statusu dla orderu oraz przywilejów związanych z otrzymaniem tego oznaczenia⁶⁰. Choć order św. Stanisława znajdował się na najniższym szczeblu w hierarchii rosyjskich medali, to jego uzyskanie w jakimkolwiek stopniu klasy, zgodnie z wolą Mikołaja I, po 17 listopada 1831 r. zapewniało nabycie prawa do tytułu szlachty dziedzicznej⁶¹. Nagradzano nim głównie za działania wojenne oraz przykładną służbę

⁵³ „Tygodnik Petersburski” 1845, nr 95.

⁵⁴ Michał Wędrzicki (w 1834 r. otrzymał order św. Włodzimierza IV stopnia, a w 1839 r. III stopnia), Wincenty Małecki, Justyn Biesiekierski, Tadeusz Żyliński, Tadeusz Burba, Józef Naborowski, Antoni Maślowski, Jan Gersztat, Edward Krajowski-Kukiel, Aureliusz Dmochowski. LVIA, f. 1135, ap. 21, b. 132; f. 381, ap. 15, b. 166; b. 190; b. 192.

⁵⁵ Л.Е. Шепелёв, *Чиновный мир России XVIII – начало XX в.*, Санкт-Петербург 1999, s. 339–340.

⁵⁶ Adam Dauksza, Leonard Wolczacki, Ludwik Oganowski, Jan Czechowicz, Michał Wędrzicki, Michał Subbotkin. Adam Desztrung był nagradzany dwukrotnie: w 1847 r. został kawalerem orderu św. Anny III stopnia, a w 1850 r. II stopnia. LVIA, f. 1135, ap. 21, b. 132; f. 381, op. 15, b. 190; b. 192.

⁵⁷ Fiodor Sorniew, Ludwik Oganowski, Aleksy Aleksiejewicz, Ksawery Czernicki, Henryk Zapaśnik, Kazimierz Mikosza, oraz Romuald Śmigielski. LVIA, f. 1135, ap. 21, b. 132; f. 381, ap. 15, b. 166; b. 190; b. 192.

⁵⁸ K. Filipow, *Order Świętego Stanisława*, Białystok 2009, s. 43–45.

⁵⁹ W tym samym roku w poczet rosyjskich medali przyjęto również Order Orła Białego.

⁶⁰ K. Filipow, *op. cit.*, s. 52.

⁶¹ „Tygodnik Petersburski” 1835, nr 86, nr 101.

państwową⁶². Wszyscy odznaczeni w badanej grupie zostali nagrodzeni medalem św. Stanisława za „oddaną i gorliwą pracę”.

Jedną z popularnych form wynagradzania urzędników były nagrody finansowe. Niektóre z przyznawanych sum osiągały wartość półrocznej lub rocznej pensji, a więc były pożądanym i wyczekiwany wyróżnieniem. Najczęstszym powodem przyznawania premii pieniężnej były specjalne zasługi osiągnięte w czasie wykonywania pracy. Z tego tytułu premię finansową otrzymało 18 osób⁶³. Urzędnicy mogli być kilkakrotnie wynagradzani w czasie trwania swojej kariery. Przykładowo Leonard Myszkowski, pełniący funkcję przystawa wileńskiego sądu ziemskiego w latach 1833–1841, nagradzany był: w 1833 r. kwotą pieniężną w wysokości 50 rub., w 1834 r. – 125 rub., w 1836 r. – 175 rub., w 1837 r. – 225 rub., w 1838 r. – 200 rub. Spośród tego grona należy wspomnieć o urzędnikach, którzy otrzymali rekompensatę finansową za straty poniesione w czasie powstania listopadowego, za szczególny wkład włożony w jego tłumienie lub za sprawowanie rzetelnej służby w trakcie „polskiego buntu”. Takie ekwiwalenty finansowe otrzymały 2 osoby⁶⁴.

Inną formą wyróżnień urzędników za pracę w czasie powstania listopadowego były pisemne pochwały od przełożonych, gubernatora lub samego monarchy. Z informacji zawartych w formularzach osobowych wynika, że 5 osób otrzymało takie pisemne podziękowanie⁶⁵. Jednak głów-

⁶² K. Filipow, *op. cit.*, s. 9; Л.Е. Шепелёв, *op. cit.*, s. 338–339.

⁶³ Stanisław Lebnowicz, Michał Wędziagolski, Wiktor Skitterowicz, Leonid Milewski, Julian Janiszewski, Aleksander Bronic, Jan Łakitycz, Antoni Gembarzewski, Adam Szafkowski, Artemid Lukianow, Adam Dauksza, Adam Desztrung, Wincenty Dowgiałło-Narbut, Albin Rymigajło, Antoni Szyrma. LVIA, f. 1135, ap. 21, b. 132; f. 381, ap. 15, b. 166; b. 190; b. 192.

⁶⁴ Feliks Nowicki – w 1832 r. otrzymał od rządu gubernialnego wynagrodzenie w wysokości 800 rub. oraz z polecenia naczelnika departamentu pocztowego przyznano mu dodatkowe 400 rub. Następnymi wynagradzanymi urzędnikami, jak uzasadniono w aktach urzędowych, za „sumienne wykonywanie swoich obowiązków w trudnych czasach”, był Andrzej Nowogoński – przystaw 2. stanu, który w 1832 r. otrzymał 150 rub. srebrem. Vide: LVIA, f. 381, ap. 15, b. 192.

⁶⁵ Wasyl Zubowski – przystaw 3. stanu – w 1831 r. otrzymał pisemną pochwałę od wileńskiego gubernatora; Gasper Hornowski – prezydent sądu wileńskiego ziemskiego – odebrał pochwałę od głównodowodzącego rosyjskiej armii oraz monarchy za pomoc przy dostarczaniu prowiantu dla walczących żołnierzy. Adam Desztrung – prezydent wileńskiego sądu sumienia – „za rzetelnie wykonywaną pracę w 1831 r.” odebrał podziękowanie od monarchy, a dwa lata później również od ks. Dołgorukowa; Józef Kupiewicz – asesor – w 1831 r. odebrał monarsze podziękowanie za sprawne rozwiązywanie spraw sądowych; Adam Dauksza – w 1833 r. uzyskał list pochwalny za pracę wykonywaną na stanowisku asesora Izby Cywilnej w latach 1830–1833. W roku 1836 oraz 1840 otrzymał

nym powodem przyznawania pisemnych pochwał były, tak jak w przypadku nagród finansowych, szczególne zasługi w trakcie pełnienia służby cywilnej. Tego typu wyróżnienia pozwalały na skrócenie drogi awansu rangowego, gdyż, zgodnie z ustawą o służbie cywilnej, oprócz wysługi lat były również brane pod uwagę kwalifikacje urzędnika. W badanej grupie pisemne uznanie za „gorliwe i pochwalne pełnienie służby” otrzymało 15 urzędników⁶⁶. Szczególnym wyrazem wdzięczności ze strony władz został wyróżniony Daniel Ronczewski, który za „gorliwą służbę” otrzymał w 1835 r. złoty zegarek ze złotym łańcuszkiem, natomiast Izidor Sawicz w 1833 r., za udział w rozbiciu „szajki” w powiecie zawilejskim, otrzymał sam złoty zegarek.

Urzędnicy Imperium Rosyjskiego od 1827 r. mogli otrzymać Znak Honorowy za Długoletnią i Nieskazitelną Służbę. Odznaczenie to przyznawane było za wieloletnią (minimum 15 lat), sumienną i pełnią bez zarzutu służbę w administracji publicznej. Było ono wyrazem uznania dla ich lojalności, kompetencji oraz zaangażowania w wykonywane obowiązki. Otrzymanie tego odznaczenia stanowiło prestiżowe wyróżnienie, które podkreślało wyjątkowy wkład odznaczonego w rozwój i funkcjonowanie instytucji państwowych. Nagrodę tę przyznano łącznie 23 osobom⁶⁷. W strukturach organu sprawiedliwości pracowały także osoby odznaczone medalami za udział w wojnach. W tym gronie było 8 urzędników⁶⁸.

kolejne podziękowania za pracę od rządu gubernialnego oraz monarchy. Vide: „Tygodnik Petersburski” 1840, nr 81; LVIA, f. 381, ap. 15, b. 165; f. 381, ap. 15, b. 190; b. 192.

⁶⁶ Ksawery Czernicki, Konstanty Masłowski, Kazimierz Pacynko, Bernard Kudorowski, Klemens Downarowicz, Piotr Brancewicz, Michał Powicki, Aleksander Mickiewicz, Iwan Łakitycz, Salem Bogdanowicz, Wiktor Skitterewicz, Konstanty Bartkiewicz, Michał Wędziagolski, Ludwik Bułgarowski, Józef Drozdowicz. LVIA, f. 1135, ap. 21, b. 132; f. 381, ap. 15, b. 166; b. 190; b. 192.

⁶⁷ Adam Dauksza, Wiktor Skitterewicz, Ignacy Towiański, Wincenty Małecki, Michał Wędziagolski, Tadeusz Jackowski, Ludwik Bogłarowski, Ludwik Oganowski, Antoni Gembarzewski, Andrzej Nowogoński, Michał Powicki, Andrzej Mokrzycki, Mustafa Bogdanowicz, Michał Subbotkin, Adam Desztrung, Edward Krajowski-Kukiel, Klemens Dobrowolski, Bernard Kudrowski, Jan Czechowicz, Aleksander Bronic, Leonard Wolczacki, Ignacy Lipiński. *Ibidem*.

⁶⁸ Albina Gosztowta odznaczono za wojnę w 1812 r., Leonarda Giedymina za „wzięcie miasta Paryża”, a Henryka Zapaśnika „za bohaterstwo okazane podczas walk pod Pragą na Polach Grochowskich”. Za walki w kampanii napoleońskiej w 1812 r. uhonorowani zostali Leonid Milewski oraz Ignacy Towiański. Za udział w wojnie tureckiej medal przyznano Szymonowi Jasiewiczowi w 1828 r., a w 1830 r. Aleksemu Aleksiejewiczowi oraz Stanisławowi Sołtanowi. LVIA, f. 381, ap. 15, b. 165; b. 171; b. 190; b. 192.

Przyznawane odznaczenia państwowe były swego rodzaju narzędziem w prowadzonej wobec stanu szlacheckiego polityce. Służyły one do umacniania władzy, motywowania urzędników, integracji danej grupy społecznej, a także pełniły funkcje propagandowe. Monarcha budował nową elitę lojalnych sobie urzędników, którzy byli wdzięczni za wyróżnienia i bardziej skłonni do współpracy. Nie ulega wątpliwości, że po wydarzeniach z lat 1830–1831 stosunek zaborcy do administracji ziem zabranych uległ zmianie, wzmożono wówczas kontrolę w instytucjach państwowych, a kadry pracowników zostały poddane rusyfikacji. Zmianie uległ także charakter odznaczeń. Po powstaniu listopadowym system nagród przekształcił się w instrument władzy. Nagradzano przede wszystkim wiernych i oddanych prawników. Na podstawie listy nazwisk wyróżnionych odznaczeniami oraz analizy powodów ich przyznania można stwierdzić, że carat w tym wypadku kierował się kryterium lojalności, a osoby uhonorowane nie mogły być splamione zarzutami o udział „w buncie”. Nagrody i odznaczenia były przyznawane wyłącznie tym, którzy wykazywali najwyższy stopień wierności i posłuszeństwa. Władza carska wykorzystywała zatem odznaczenia jako środek do wzmacniania swojej władzy, eliminowania oporu i promowania wierności wobec Rosji.

Nie był to jednak wyłączny cel aparatu władzy rosyjskiej. W szerszej perspektywie administracja caratu używała także odznaczeń do pokazania, że lojalna postawa jest dostrzegana i wynagradzana. Przywileje towarzyszące otrzymaniu nagród państwowych stawały się dla urzędnika istotną częścią życia zawodowego. Zapewniały materialne zyski, takie jak finansowe premie, pozwalały na uzyskanie tytułu szlacheckiego, skracaly drogę awansu rangowego, dawały szansę na kolejne nominacje stanowiskowe. Innym aspektem był towarzyszący temu wydarzeniu splendor i pozyskanie autorytetu społecznego.

Po upadku powstania listopadowego w 1831 r. terytoria byłej Rzeczypospolitej doświadczyły znacznych zmian w strukturach samorządu szlacheckiego, prawie administracyjnym oraz wymiarze sprawiedliwości. Samorząd szlachecki, będący dotychczas integralnym elementem lokalnej administracji i sądownictwa, uległ głębokiej reorganizacji. Zlikwidowano wiele tradycyjnych urzędów szlacheckich, w ich miejsce wprowadzono nowe stanowiska i instytucje, które miały odpowiadać rosyjskim wzorcom administracyjnym. Skutkowało to zwiększeniem kontroli centralnych władz nad regionem.

Przeprowadzona reforma wymiaru sprawiedliwości zburzyła dawne tradycje społeczno-prawne Rzeczypospolitej, a tym samym miała zapewnić zwiększenie kontroli nad systemem sądowniczym. Nowe zasady prawne nie uwzględniały lokalnych tradycji i potrzeb, co prowadziło do licznych problemów, takich jak biurokratyzacja, korupcja, brak

wykwalifikowanej kadry oraz zawilość procesów sądowych. Skutkowało to zaniedbaniami i przewlekłością postępowań sądowych.

Nowo powołane urzędy proweniencji rosyjskiej nie cieszyły się społecznym zaufaniem, były często obsadzone przez rząd osobami bez odpowiednich kwalifikacji lub spoza lokalnych społeczności. Zmianie uległ także wizerunek urzędnika ziemskiego. Nie był już on wzorem szlacheckich cnót moralnych i społecznych. Stał się carskim słuźbistą. Nowe pokolenie posiadaczy herbu, urodzone pod rosyjskim panowaniem, po trudnych doświadczeniach legitymacji szlachty i represjach popowstańcowych szukało swojego miejsca pod rządami zaborcy.

Warto podkreślić, że zdecydowaną większość stanowisk wciąż obejmowali miejscowi szlachcice, jednak władza państwowa coraz bardziej uzależniała ich od siebie. Taki stan rzeczy był konsekwencją kilkudziesięciu lat przynależności tych ziem do państwa rosyjskiego. Dla wielu osób służba publiczna stała się głównym źródłem dochodu i prestiżu społecznego. W związku z tym rosła chęć zdobywania kolejnych stopni, rang i medali. Sztywny system hierarchiczny panujący w carskiej administracji biurokratycznej przenikał do zgromadzeń szlacheckich guberni zachodnich. Rang, medale czy noszone mundury przynosiły uznanie, wzmacniały pozycję zawodową i osobistą, ale jednocześnie osłabiały zaufanie publiczne. Kolejnym krokiem władz były podejmowane reformy prawno-ustrojowe mające na celu stopniowe ograniczenie roli instytucji samorządowych.

REFERENCES (BIBLIOGRAFIA)

Archival sources (Źródła archiwalne)

Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka:

Byla: F99-1219, F99-1220.

Lietuvos valstybės istorijos archyvas:

Fondas 381, apyrašas 15, byla: 162, 165, 166, 170, 171, 186, 190, 192.

Fondas 1135, apyrašas 21, byla 132.

Printed sources (Źródła drukowane)

Jenike L., *Ze wspomnień*, cz. 1, Warszawa 1910.

Luchinskiy F.Ya., *Provintsial'nyye nrawy za posledniye polveka (vospominaniya)*, „Russkaya starina” 1897, 91, 9 [Лучинский Ф.Я., *Провинциальные нравы за последние полвека (воспоминания)*, „Русская старина” 1897, 91, 9].

Morawski S., *Kilka lat młodości mojej w Wilnie*, Warszawa 1959.

Ратушатная книжка Виленской губернии на 1845 год, Vil'na 1845 [Памятная книжка Виленской губернии на 1845 год, Вильна 1845].

Ратушатная книжка Виленской губернии на 1846 год, Vil'na 1846 [Памятная книжка Виленской губернии на 1846 год, Вильна 1846].

- Ратушатная книжка Виленской губернии на 1848 год*, Vil'na 1848 [*Памятная книжка Виленской губернии на 1848 год*, Вильна 1848].
- Ратушатная книжка Виленской губернии. На 1850 год*, Vil'no 1850 [*Памятная книжка Виленской губернии. На 1850 год*, Вильно 1850].
- Ратушатная книжка Виленской губернии. На 1852 год*, cz. 1, Vil'na 1852 [*Памятная книжка Виленской губернии. На 1852 год*, cz. 1, Вильна 1852].
- Ратушатная книжка Виленской губернии на 1854 год*, Vil'na 1854 [*Памятная книжка Виленской губернии на 1854 год*, Вильна 1854].
- Polnoye sobraniye zakonov Rossiyskoy Imperii, sobraniye vtoroye*, t. 6, otdeleniye vtoroye, 1831, Sankt-Peterburg 1832 [*Полное собрание законов Российской Империи, собрание второе*, t. 6, отделение второе, 1831, Санкт-Петербург 1832].
- Polnoye sobraniye zakonov Rossiyskoy Imperii, sobraniye vtoroye*, t. 7, 1832, Sankt-Peterburg 1833 [*Полное собрание законов Российской Империи, собрание второе*, t. 7, 1832, Санкт-Петербург 1833].
- Polnoye sobraniye zakonov Rossiyskoy Imperii, sobraniye vtoroye*, t. 8, otdeleniye pervoye, 1833, Sankt-Peterburg 1834 [*Полное собрание законов Российской Империи, собрание второе*, t. 8, отделение первое, 1833, Санкт-Петербург 1834].
- Polnoye sobraniye zakonov Rossiyskoy Imperii, sobraniye vtoroye*, t. 12, otdeleniye pervoye, 1837, Sankt-Peterburg 1838 [*Полное собрание законов Российской Империи, собрание второе*, t. 12, отделение первое, 1837, Санкт-Петербург 1838].
- Polnoye sobraniye zakonov Rossiyskoy Imperii, sobraniye vtoroye*, t. 15, otdeleniye pervoye, 1840, Sankt-Peterburg 1841 [*Полное собрание законов Российской Империи, собрание второе*, t. 15, отделение первое, 1840, Санкт-Петербург 1841].
- Polnoye sobraniye zakonov Rossiyskoy Imperii, sobraniye vtoroye*, t. 16, otdeleniye pervoye, 1841, Sankt-Peterburg 1842 [*Полное собрание законов Российской Империи, собрание второе*, t. 16, отделение первое, 1841, Санкт-Петербург 1842].
- Morawski S., *Kilka lat młodości mojej w Wilnie*, Warszawa 1959.
- Selivanov I.V., *Zapiski dvoryanina-pomeshchika, byvshego v dolzhnosti prepodavatelya, sudii i predsedatelya palaty*, „Russkaya starina” 1880, 6 [Селиванов И.В., *Записки дворянина-помещика, бывшего в должности преподавателя, судии и председателя палаты*, „Русская старина” 1880, 6].

Press (Prasa)

„Tygodnik Petersburski” 1834, 1835, 1840, 1845.

Studies (Opracowania)

- Bairašauskaitė T., *Diariusz sejmiku 1817 r. jako źródło do dziejów szlachty litewskiej*, w: *Pogranicze polsko-litewsko-białoruskie. Źródła historyczne i stan badań (Materiały z konferencji)*, red. M. Kietliński, Białystok 2003.
- Bairašauskaitė T., *Lietuvos bajorų savivalda: XIX a. pirmojoje pusėje*, Lietuvos istorijos instituto leidykla, Vilnius 2003.
- Bairašauskaitė T., *Mykolas Juozapas Römeris (1778–1853) bajoro viešoji ir privati erdvės XIX a. pirmojoje pusėje*, Vilnius 2011.
- Bairašauskaitė T., *O litewskich marszałkach gubernialnych i powiatowych (do 1863 r.)*, „Przeгляд Wschodni” 1997, 4, 2.
- Bairašauskaitė T., *Sejmiki litewskie w pierwszej ćwierci XIX wieku: prawo i zwyczaj*, „Przeгляд Historyczny” 1998, 89, 1.
- Bairašauskaitė T., *Sejmiki w guberniach litewskich w pierwszej połowie XIX wieku*, „Czasy Nowożytnie” 2002, 12.

- Beauvois D., *Trójkąt ukraiński. Szlachta, carat i lud na Wołyniu, Podolu i Kijowszczyźnie 1793–1914*, tłum. K Rutkowski, wyd. 2, Lublin 2011.
- Bulgarin F., *Sud'ya po vyboram*, w: *Sochineniya*, t. 8, Sankt-Peterburg 1830 [Булгарин Ф., *Судья по выборам*, w: *Сочинения*, t. 8, Санкт-Петербург 1830].
- Cherkashina N.V., *Sudebnaya reforma 1864 g. v Rossii (Po materialam Vladimirskey gubernii). Avtoreferat dissertatsii na soiskaniye uchenoi stepeni kandidata istoricheskikh nauk*, Nizhniy Novgorod 2006 [Черкашина Н.В., *Судебная реформа 1864 г. в России (По материалам Владимирской губернии). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук*, Нижний Новгород 2006].
- Filipow K., *Order Świętego Stanisława*, Białystok 2009.
- Godek S., *O stanie i potrzebach guberni litewskich w roku 1810 w świetle protokołów czynności delegacji szlacheckiej w Petersburgu*, „Zeszyty Prawnicze” 2014, 14, 3.
- Godek S., *O pieniactwie na Litwie według Włodzimierza Gadona*, „Zeszyty Prawnicze” 2012, 12, 1.
- Górak A., Latawiec K., *Rosyjska administracja specjalna w Królestwie Polskim, 1839–1918*, Lublin 2015.
- Górak A., Latawiec K., Kozłowski J., *Słownik biograficzny gubernatorów i wicegubernatorów w Królestwie Polskim (1867–1918)*, Lublin 2014.
- Górak A., Latawiec K., Kozłowski J., *Słownik biograficzny gubernatorów i wicegubernatorów w Królestwie Polskim (1867–1918)*, wyd. 2, uzupełnione i poprawione, Lublin 2015.
- Kamieński H., *Rossya i Europa. Polska. Wstęp do badań nad Rosyją i Moskalami*, Paryż 1857.
- Korobowicz A., Witkowski W., *Prawo i sądy na zabranych wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej w XIX w.*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2003, 55, 1.
- Korybut-Marciniak M., *Kariery urzędnicze mieszkańców ziem litewsko-białoruskich w aparacie administracyjnym Cesarstwa Rosyjskiego w XIX wieku*, w: *Dzieje biurokracji*, t. 6, red. T. Bykowa, A. Górak, G. Smyk, Lublin 2016.
- Korybut-Marciniak M., *Przyczynek do badań nad służbą Polaków z ziem litewsko-białoruskich w administracji cywilnej Cesarstwa Rosyjskiego w XIX wieku*, „Studia z Historii Społeczno-Gospodarczej XIX i XX wieku” 2016, 15.
- Korybut-Marciniak M., *Realia urzędniczej egzystencji. Urzędnicy guberni północno-zachodnich Cesarstwa Rosyjskiego w świetle twórczości literackiej Elizy Orzeszkowej*, „Echa Przeszłości” 2017, 18.
- Korybut-Marciniak M., *Stanisław i Artur Dolińscy – rosyjscy urzędnicy. Problem tożsamości Polaków w obcej służbie*, w: *Między irredentą a kolaboracją: ugoda, lojalizm i legalizm: „Dusza urzędnika” – ludzie i ich kariery*, red. A. Szmyt, Olsztyn 2015.
- Korybut-Marciniak M., *Szkic do portretu urzędników guberni północno-zachodnich Rosji do końca lat pięćdziesiątych XIX wieku na przykładzie urzędników izb skarbowych*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2023, 58, 1.
- Korybut-Marciniak M., *W poszukiwaniu sposobów do życia – uwarunkowania społeczno-polityczne kresowej inteligencji urzędniczej w XIX stuleciu. Przypadek Stanisława Dolińskiego*, „Studia z Historii Społeczno-Gospodarczej XIX i XX Wieku” 2018, 19.
- Korybut-Marciniak M., *Z Uniwersytetu Wileńskiego do biura – kariery urzędnicze absolwentów Wszechnicy Wileńskiej*, w: *Będziemy wzorem innym, sobie samym chlubą: w 200. rocznicę powstania Towarzystwa Filomatów*, red. A. Szmyt, E. Klimus, Olsztyn 2020.
- Kowalik J., *Stan sądownictwa szlacheckiego i urzędnicy sądów szlacheckich guberni wileńskiej w świetle formularzy osobowych z 1822 r.*, „Niepodległość i Pamięć” 2021, 28, 4 (76).
- Kowalik J., *Urzędnicy sądowi departamentu / izby cywilnej Wileńskiego Sądu Głównego w latach 1802–1853*, „Studia z Historii Społeczno-Gospodarczej XIX i XX wieku” 2023, 24.
- Kucharzewski J., *Epoka paskiewiczowska: losy oświaty*, Warszawa 1914.

- Latawiec K. et al., *Naczelnicy organów rosyjskiej administracji specjalnej w Królestwie Polskim w latach 1839–1918*, t. 1, Ministerstwo Oświecenia Publicznego, Lublin 2015.
- Latawiec K. et al., *Naczelnicy organów rosyjskiej administracji specjalnej w Królestwie Polskim w latach 1839–1918*, t. 2, Ministerstwo Finansów, Lublin 2016.
- Latawiec K. et al., *Naczelnicy organów rosyjskiej administracji specjalnej w Królestwie Polskim w latach 1839–1918*, t. 3, Zarząd skarbem, finansami, przemysłem i handlem, Lublin 2018.
- Latawiec K., Górak A., Krajka J., *Dyrektorzy komór celnych w Królestwie Polskim w latach 1851–1914 (1918)*, Lublin 2023.
- Łopatecki K., *Rzeczywistość sądowo-prawna jednodworców w świetle dzieła Wincentego Dunin-Marcinkiewicza Pińska szlachta*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2020, 55, 2.
- Panin Ye.Ye., *Уездные суды Rossiyskoy Imperii v pervoy polovine XIX veka (po materialam mordovskogo kraja)*. Avtoreferat dissertatsii na soiskaniye uchenoi stepeni kandidata istoricheskikh nauk, Saransk 2006 [Панин Е.Е., *Уездные суды Российской Империи в первой половине XIX века (по материалам мордовского края)*. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук, Саранск 2006].
- Pershin S.V., *Soslovnyye uchrezhdeniya v Possii v pervoi polovine XIX veka (po materialam dvo-ryanskikh i gorodskikh obshchestv srednevolzhskikh gubernii)*. Avtoreferat dissertatsii na soiskaniye uchenoi stepeni doktora istoricheskikh nauk, Saransk 2010 [Першин С.В., *Со-словные учреждения в России в первой половине XIX века (по материалам дворянских и городских обществ средневолжских губерний)*. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора исторических наук, Саранск 2010].
- Posluzhnoy spisok*, w: *Entsiklopedicheskiy slovar' Brokgauza i Efrona v 86 t.*, t. 24, Sankt-Peterburg 1898. [Послужной список, w: *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона в 86 т.*, t. 24, Санкт-Петербург 1898].
- Sikorska-Kulesza J., *Deklasacja drobnej szlachtyP na Litwie i Biatorusi w XIX wiek*, Warszawa 1995.
- Sikorska-Kulesza J., *Wileńskie „Wiadomości Brukowe” wobec sejmików szlacheckich w II dekadzie XIX w. na Litwie*, „Przegląd Wschodni” 2002, 8, 1.
- Sobornov P.Ye., *Deyatel'nost' stanovykh pristavov v Rossiiskoi provintsiiz: iz istorii politseiškoj reformy 1837 goda (po materialam Nizhegorodskoi gubernii)*, „Nauchnyi portal MVD Ros-sii” 2019, 4 [Соборнов П.Е., *Деятельность становых приставов в Российской провинции: из истории полицейской реформы 1837 года (по материалам Нижегородской губернии)*, „НаРучный портал МВД России” 2019, 4].
- Sołodow D., *Reformy procesu karnego w Rosji: zarys historyczno-prawny*, Łomża 2015.
- Shepel'ev L.Ye., *Chinovnyy mir Rossii XVIII – nachalo XX v.*, Sankt-Peterburg 1999 [Шепелёв Л.Е., *Чиновный мир России XVIII – начало XX в.*, Санкт-Петербург 1999].
- Stanovoy pristav*, w: *Entsiklopedicheskiy slovar' Brokgauza i Efrona v 86 t.* (82 t. i 4 dop.), t. 31, Sankt-Peterburg 1900 [Становой пристав, w: *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона в 86 т.* (82 т. и 4 доп.), t. 31, Санкт-Петербург 1900].
- Tomsinov V.A., *Sudebnaya sistema Rossiyskoy imperii v XVIII – pervoy polovine XIX v. (po materialam zakonodatel'nykh aktov)*, „Vestnik Moskovskogo Universiteta. Seriya 11. Prawo” 2016, 3 [Томсинов В.А., *Судебная система Российской империи в XVIII – первой половине XIX в. (по материалам законодательных актов)*, „Вестник Московского Университета. Серия 11. Право” 2016, 3].
- Uortman R.S., *Vlastiteli i sud'i. Razvitiye pravovogo soznaniya v imperatorskoy Rossii*, tłum. M.D. Dolbilov, F.L. Sevast'yanov, Moskva 2004 [Уортман Р.С., *Властители и судьи. Развитие правового сознания в императорской России*, tłum. М.Д. Долбилов, Ф.Л. Севастьянов, Москва 2004].

- Urządnicy Królestwa Polskiego (1815–1915). Materiały do biogramów*, red. A. Kulecka, Warszawa 2019.
- Volkov S.V., *Russkiy ofitserkiy korpus*, Moskva 1993 [Волков С.В., *Русский офицерский корпус*, Москва 1993, https://militera.lib.ru/h/volkov_sv1/index.html] [dostęp: 5.04.2025].
- Zasztowt L., *Kresy 1832–1864. Szkolnictwo na ziemiach litewskich i ruskich dawnej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1997.

NOTA O AUTORACH

Maria Korybut-Marciniak – dr hab., profesor w Instytucie Historii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. W centrum swoich zainteresowań badawczych stawia szeroko pojętą historię społeczną. Podejmuje problematykę ziemiaństwa, inteligencji oraz społecznie odrzuconych w XIX stuleciu, skupiając się przede wszystkim na obszarze tzw. Ziem Zabrzanych (terenach dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego). Jest autorką monografii: *Kresowy ród Korybut-Daszkiewiczów* (Olsztyn 2007); *Vilniaus Labdarybės Draugija XIX a. primojos pusėje* (Olsztyn 2011); *Dobroczynne Wilno. Pomoc ubogim i potrzebującym w Wilnie w I połowie XIX wieku* (Olsztyn 2012); *Światy i międzyświaty Artura Dolińskiego. Rekonstrukcja biograficzna carskiego urzędnika* (Olsztyn 2019). Opublikowała kilkadziesiąt artykułów w czasopismach naukowych i monografiach wieloautorskich, skupiając się na mieszkańcach guberni północno-zachodnich w XIX stuleciu. Redaguje cykl monografii naukowych „Życie prywatne Polaków w XIX wieku” i jest organizatorką konferencji pod tym tytułem.

Jolanta Kowalik – dr historii, autorka pracy doktorskiej *Urządnicy sądowi guberni północno-zachodnich Imperium Rosyjskiego w latach panowania Aleksandra I i Mikołaja I (1801–1855) na przykładzie guberni wileńskiej* (Olsztyn 2023).

ABOUT THE AUTHORS

Maria Korybut-Marciniak – PhD with habilitation, Professor at the Institute of History of the University of Warmia and Mazury in Olsztyn, places social history in the broadest sense of the term at the centre of her research interests. She takes up the issues of landed gentry, intelligentsia and the socially rejected in the nineteenth century, focusing above all on the area of the so-called „partitioned territories” (areas of the former Grand Duchy of Lithuania). She is the author of the monographs: *Kresowy ród Korybut-Daszkiewiczów* (Olsztyn 2007); *Vilniaus Labdarybės Draugija XIX a. primojos pusėje* (Olsztyn 2011); *Dobroczynne Wilno. Pomoc ubogim i potrzebującym w Wilnie w I połowie XIX wieku* (Olsztyn 2012); *Światy i międzyświaty Artura Dolińskiego. Rekonstrukcja biograficzna carskiego urzędnika* (Olsztyn 2019). She has published dozens of articles in scientific journals and multi-author monographs, focusing on the inhabitants of the north-western gubernias in the 19th century. She is editing a series of scientific monographs on the private life of Poles in the 19th century and is the organiser of a conference under this title.

Jolanta Kowalik – PhD in history, author of the doctoral thesis *Urządnicy sądowi guberni północno-zachodnich Imperium Rosyjskiego w latach panowania Aleksandra I i Mikołaja I (1801–1855) na przykładzie guberni wileńskiej* (Olsztyn 2023).